

про розмежування степу біля хутора Л. Кичкаровського в 1703 р. містять цікаві деталі повсякдення тієї доби.

Повсякденність базується на повторюваності. Типове є предметом дослідження в повсякденному. Історії сотника Київського полку Л. Бутка й сотника Лубенського полку Л. Кичкаровського, із їх не зовсім чесним придбанням володінь, зловживанням владою, поборами, згвалтуваннями, типові чи незвичайні? Чому їх вчинки стали предметом судового розгляду й потрапили в актові книги? Мабуть, повсякденність із її типовістю була порушена. Зловживання сотником щодо підлеглих було нормою, тлом для відносин українського суспільства на стику XVII – XVIII ст. А от зазіхання козелецького сотника Л. Бутка на власність та авторитет полковника вибивається з буденного/типового, виводить ситуацію за межі норми. Тому одразу фіксується судовим розглядом і записом до актових книг і засуджується товариством як девіантна поведінка. Проте колишній сотник усе ж належав до старшинської корпорації, мав військові заслуги, «сплатив податок кров'ю», що, із точки зору козацького загалу, дозволяло його виправдати й помилувати. А колишній сотник пирятинський і суддя полковий лубенський Л. Кичкаровський, навіть вчинивши злочин, усе ж мав підтримку збоку старшинського товариства на суді, незважаючи на всі його майнові суперечки з полковником через млини чи хутори.

Отже, актові міські книги слугують цінним і доволі надійним джерелом досліджень з історії повсякдення. Їх опрацювання потребує критичного ставлення й відповідних методів, насамперед, міждисциплінарних. Звісно ресурс значною мірою втрачений за минулі століття, та навіть ті книги, що вціліли, дозволяють зазирнути в буденність українців другої половини XVII ст. і реконструювати різноманітні сторони життя козацької старшини, її уявлення про світ та ставлення до тогочасних явищ і подій.

Ігор Кривошея, Стецик Юрій

ДЖЕРЕЛА ІСТОРІЇ УМАНСЬКОГО ВАСИЛІАНСЬКОГО МОНАСТИРЯ: ГЕОГРАФІЯ, ПОХОДЖЕННЯ ТА ІНФОРМАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ

(Rękopis klasztorny XX Bazylianów Humańskich)

Василіянські монастирі, від самого початку свого існування, були покликані стати ключовими осередками Унійної Церкви, а в результаті стали міжкультурної взаємодії на українських землях. Слід пам'ятати, що після

Бретської церковної унії на Правобережній Україні сформувалася «нова конфесійна» реальність, яка буде зберігатися тут, попри втручання росіян, аж до XIX ст. У XVIII ст. окремі польські аристократи, на відміну від XVII ст., вже керувалися більш толерантними, світськими принципами – обов'язком «патронату над «своїми» слугами й підданими, незалежно від їх віросповідання»¹.

Протегуванням користувалася переважно Унійна, тобто Греко-Католицька, церква. Важливу роль у розбудові чину Святого Василя Великого відігравали польські аристократи Потоцькі, які фундували та підтримували монастирі у Бучачі, Кристинополі, Почаєві та Умані².

Уманський василіянський монастир з школою, або училищем, був одним з найвідоміших на Правобережній Україні. Мемуари³, епізодичні відомості про василіянський осередок в Умані⁴ та окремі розвідки не можуть задовольнити науковий інтерес до цієї теми⁵. Особливо це стосується джерел історії уманських василіян.

У 1762 – 1763 рр. за пропозицією некоронованого «малого короля Русі» Францішка Потоцького та при його фінансовій підтримці в місті діяла кількомісячна семінарія з підготовки уніатських та «перекваліфікації» православних священиків, очолювана єпископом Белзьким та Холмським

¹ Яковенко Н. Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI – XVII ст. Київ: Критика, 2002. С.47

² Лотоцький А. Где обучалось подольское духовенство до учреждения Подольской духовной семинарии: ист. очерк. Каменец-Подольский, 1898. С.34 – 35; ЦДІАК України. Ф.442. Оп.34. Спр.1415. Арк.464; Там само. Оп.1. Спр.11. Арк.58; Храбан Г. Ю. Спалах гніву народного: Антифеодальне народно-визвольне повстання на Правобережній Україні у 1768 – 1769 рр. Київ, 1989. С.62.

³ Рыльский Ромуальд. Рассказ современника о приключениях с ним во время Коливищины 1768 г. Киевская старина. 1887. №1. С.51–64; Уманская резня. (Записки Вероники Кребе). Киев, 1879. 36 с.

⁴ Петров Н. Очерк истории Базилианского ордена в бывшей Польше // Труды Киевской Духовной Академии. 1871. №2; Крыжановский Е. Учебные заведения в русских областях Польши в период ея разделов. Киевская старина. 1882. №2,3; Трипольский А. Базилианские монастыри Киевской губернии. Киевские епархиальные ведомости. 1872. № 9; Кочережко Я. М. Опис Уманським церквам і монастирям. Уманський краєзнавчий музей. НВФ–349; Храбан Г. Ю. Спалах гніву народного: Антифеодальне народно-визвольне повстання на Правобережній Україні у 1768 – 1769 рр. Київ, 1989. С.62 – 73; Бевз Г. П. Історія Уманщини. Київ, 1997. С.36 – 37; Кузнець Т. В. До історії освіти на Уманщині (XVIII – початок XX століття). Київ, 2000. С.11 – 18; Кірдан О. Л. Розвиток мережі навчальних закладів Уманщини (середина XVIII – початок XX століття). Краєзнавство Черкащини: №7'2004, спецвипуск / Ред. кол.: В. М. Мельниченко та ін. Київ, 2004. С.41 – 44.

⁵ Павленко М. Базилианський монастир: дослідження з історії уманського колегіуму у системі освітніх закладів України XVIII ст. Уманська зоря. 1996. 30 жовтня; Кривошея І., Близнюк І. В. Уманський базилианський монастир (1765 – 1834 рр.). Уманщина в етнополітичній історії України (кінець XVIII – перша третина XIX ст.). Київ, 1998; Побірченко Н. С. Школа базилианського кляштора в Умані: колиська поетів // Збірник наукових праць. – Умань, 2001; Побірченко Н. С. Школа базилианського кляштора в Умані: українсько-польський контекст // Краєзнавство Черкащини: №7'2004, спецвипуск / Ред. кол.: В. М. Мельниченко та інші. Київ, 2004; Кривошея І. Уманський василіянський монастир. 1765-1834. – Умань, 2009; Стецик Ю. Листування отця Іраклія Костецького із фундатором Уманського василіянського монастиря (1765 – 1767 рр.) // Емінак: науковий щоквартальник. 2017. № 3 (19) (липень – вересень). Т.2. С. 108 – 113; Давидюк В. М. Уманський василіянський монастир: історія та сучасність. Умань, 2018.

Максиміліаном Рилом. За цей час відбулася посвята 150 уніатських священників для церков Уманщини¹.

Через два роки в Умані за сприяння Потоцького було відкрито василіянський монастир, а 1766 року – школи при ньому. Францішек Потоцький особливою фундацією передав у повне володіння монастирю сс. Гереженівку, Маньківочку (Монастирок), які давали щорічний прибуток – відповідно 3325 злотих і 1072 злотих. Загалом прибутки від двох сіл за рік складали п'ять тисяч злотих².

Фундація Потоцького про заснування монастиря презентує нам його структурну побудову. Кількість василіян-ченців не повинна перевищувати 14 осіб: 4 місіонери, 4 або більше професорів (залежно від кількості учнів в училищі), вікарій, настоятель, духовники та проповідники, необхідні для священнослужіння. Магнат Францішек Потоцький подарував василіянам площу в Умані, на якій розташовувалися церква, школи і келії для мешканців монастиря, а у передмісті – фільварок, город. Окрім того, він передав василіянам двісті тисяч злотих, які розподілено було так: сто використано на заснування і благоустрій монастиря, а решту коштів передано фундатору для подальшого приросту відсотків із капіталу. Пізніше, за часів останнього короля Речі Посполитої Станіслава Понятовського, ці капітали було використано для фінансової підтримки монастиря³.

В історії Уманського василіянського монастиря та шкіл при ньому можна виділити чотири етапи:

- 1) 1765 – червень 1768 рр. – заснування монастиря та навчального закладу (школи) при ньому;
- 2) осінь 1768 – 1794 рр. – відродження монастиря і становлення навчального закладу (школи) при ньому як центру освіти в регіоні;
- 3) 1796 – листопад 1830 рр. – розквіт монастиря та шкіл при ньому;
- 4) листопад 1830 – березень 1834 рр. – призупинення діяльності освітнього осередку в монастирі та його остаточної ліквідація російським урядом.

Джерельна база історії Уманського василіянського монастиря ще не достатньо вивчена, проте дослідникам вже відомі окремі комплекси документів,

¹ Уманская резня (Записки Вероники Кребс). Київ, 1879. С.1

² ЦДІАК України. Ф.442. Оп.34. Спр.1415. Арк.464; Там само. Оп.1. Спр.11. Арк.58; Храбан Г.Ю. Вказ. праця. С.62; Акты Уманского базилианского монастыря: «De statu fundationis». – цит. за Трипольский А. Базилианские монастыри Киевской губернии // Киевские епархиальные ведомости. 1872. № 9. С.203, 207.

³ Там само. С.206; Материалы для истории народного образования. Киевская старина. 1882. Т.II. С.485; Уманская резня... С.16; ЦДІАК України. Ф.442. Оп.34. Спр.1415. Арк.469.

які зберігаються в архівних установах України, Польщі, Литви та Росії. Зрозуміло, що і в Римі, в архівах Чину Святого Василя зберігається багато цікавого про минуло уманських василіян.

Не плануючи заглиблюватися в детальний аналіз документальних зібрань, які або комплексно, або епізодично висвітлюють історію Уманського василіянського монастиря тому, що це ще справа майбутнього. Отже, звернемо увагу на кілька загальних, але на нашу думку важливих аспектів:

- достатньо широка географія зберігання відомих нам джерел в архівах та Інститутах (відділах) рукопису: Україна (Київ, Львів та ін.), Польща (Варшава, Краків, Курнік та ін.), Литва (Вільнюс), Росія (Санкт-Петербург);

- серед документів виокремлюємо власне документацію Чину Святого Василя Великого, Уманського монастиря (фундація, візитації, листи, списки учнів тощо); закони, офіційні звіти, розпорядження органів влади центрального та регіонального рівня (воєводського або губернського рівня) часів Речі Посполитої та Російської імперії; різноманітні еґо-документи (спогади, щоденники, листи);

- документи історії Уманського василіянського монастиря мають значний інформаційний потенціал для вивчення історії Чину Святого Василя Великого та історії освіти на українських землях, для аналізу економічного життя монастирських спільнот, а також для досліджень в царині генеалогії, історичної демографії, просопографії та повсякдення.

До нашого часу зберіглася книга реєстрації вхідної та вихідної документації монастирської канцелярії Уманської обителі – «Rękopis klasztoru XX Bazylianów Humańskich» (надалі книга актів), який зберігається у фондах Бібліотеки Ягеллонської у Кракові. Очевидно, що це є копіарій кінця XVIII – початку XIX ст., оскільки записи зроблені одним почерком. До цієї книги увійшли виписки із документів, які створені впродовж 1766 – 1828 рр. Серед цієї документальної збірки можемо виокремити наступні види джерел: описи подій, реєстри чернецтва і місій, майнова документація, листування, свідчення про чуда, візитації, декрети, постанови провінційних капітул, інсталяційні акти, ерекційна грамота, маніфестація, розпорядження¹.

Описи. Тож розглянемо докладніше кожну групу документів. У розглядуваній книзі зафіксовано опис найважливіших подій, які вразили місцеве василіянське чернецтво: напад та вбивство гайдаками в Умані монахів унійного віровизнання (1768 р.); про руйнівні наслідки землетрусу в Умані (1779

¹ Biblioteka Jagiellońska w Krakowie, rkps.4502 Rękopis klasztoru XX Bazylianów Humańskich. (bez paginacji).

р.); про прихід російського війська до Умані (1787 р.); про переїзд царя Олександра I через Умань (06.08.1823 р.). Опис цих подій подано із позицій бачення василіянського чернецтва, яке стало жертвою у цих мінливих суспільно-політичних обставинах¹.

Реєстри. Іншу групу документації становлять реєстри насельників Уманського василіянського монастиря, які укладалися впродовж 1765 – 1828 рр. Ці реєстри дозволяють простежити мобільність василіянського чернецтва, яке відзначалося енергійністю у провадженні місійної та освітньої праці. На основі цих даних можемо зібрати підставові персональні дані для укладення біограм монахів². Ці реєстри мають наукову цінність, оскільки регулярні каталоги монастирів і чернецтва всієї Святопокровської провінції Чину Святого Василя Великого (далі ЧСВВ), до якої належав Уманський василіянський монастир, укладалися впродовж 1772 – 1779 рр³. Хоча спостерігалися певні спроби створити такі реєстри впродовж 40 – 50 –их років XVIII ст.⁴, які знайшли свою реалізацію у виданні тільки каталогу за 1754 р⁵. Занотовані реєстри насельників дозволяють простежити динаміку кількісного та якісного складу монастирської братії, а окреслення їх обов'язків дозволяє визначити основні напрями діяльності обителі, яка фундована як місійний та освітній осередок. Відповідно до цього у книзі укладено загальний реєстр місій та місіонерів, які віддано виконували свою працю на теренах Київського воєводства впродовж 1765 – 1784 рр.⁶.

Фінансово-майнова документація. Нотатки із майнової документації представлені фрагментарними виписками із актів розмежування монастирських ґрунтів у селах Гереженівка та Мала Маньківочка (Монастирок). Також у книзі віднаходимо фрагментарні замітки про дарчі записи світських вельмож зроблені для Уманської обителі: грошовий запис на суму 11 000 злотих від пана Станіслава Потоцького, волинського воєводи (18.04.1774 р.); захист першорядної фундації монастиря у Мала Маньківочка (у тексті – Маньківці)

¹ Ibidem.

² Ibid.

³ Львівська національна наукова бібліотека імені В. Стефаника. Відділ рідкісної книги. – *Catalogus monasteriorum Ordinis Sancti Basilii Magni provinciae Protectionis Beatissimae Virginis Mariae cum residentibus in iis Religiosis Patribus et Fratibus ex Anno 1773 a Mense Septembri ad Septembrem 1774 Anni.* – Typis S.R.M. Monaste: Poczajovien: O.S.B.M. Anno Domini, 1773; *Catalogus monasteriorum Ordinis Sancti Basilii Magni provinciae Protectionis Beatissimae Virginis Mariae cum residentibus in iis Religiosis Patribus et Fratibus ex Anno 1775 in Annum 1776.* – Typis S.R.M. Monaste: Poczajovien: O.S.B.M. Anno Domini, 1775; *Catalogus Professorum Ordinis S. B. Magni provinciae Protectionis Beatissimae Virginis Mariae juxta Ordinem Alphabetici in Monasteriorum ex Anno 1778 in Annum 1779.* – Typis S.R.M. Monaste: Poczajovien: O.S.B.M. Anno Domini, 1778.

⁴ Archiwum Polskiej Prowincji Dominikanów w Krakowie. Zespół Ławra Poczajowska. Sygn. 2. Skrutenia; Державний архів Тернопільської області. Ф.258. Оп.3. Спр.1194.

⁵ *Catalogus monasteriorum et personarum provinciae protectionis B. V. Mariae Ordinis S. Basilii Magni. Anni 1754 // Записки ЧСВВ. Серія II. Секція I. Т. XL. Рим, 1979. С.102 – 124.*

⁶ Biblioteka Jagiellońska w Krakowie, rkps.4502 Rękopis klasztorny XX Bazylianów Humańskich. (bez paginacji).

(18.08.1824 р.). Певною мірою майнові акти доповнює фінансова документація: призначення пенсій та грошових субсидій для ченців та монастирів Святопокровської провінції (1776 – 1777 рр.); визначення податків та військових контрибуцій для монастирів провінції¹.

Листування. Наступну групу джерел, які найбільш чисельно представлені в книзі актів Уманського монастиря, становить офіційне листування, яке проводилося взаємно між настоятелями обителі, фундаторами, протоігуменами, протоархимандритами, єпископами, митрополитами. Для проведення просопографічних досліджень визначних представників василіянського чернецтва вагоме значення посідає огляд їх листування як із церковними ієрархами, так і світськими доброчинцями. При текстологічному аналізі змісту листів маємо можливість не тільки детальніше ознайомитися із обставинами фундації Уманського василіянського монастиря, але й пізнати та оцінити вагомий внесок окремих постатей у цей процес.

Під час опрацювання вхідної документації монастирської канцелярії Уманського василіянського осередку вдалося віднайти та запровадити до наукового обігу взаємне листування о. Іраклія Костецького (далі настоятель) із фундатором цієї обителі Францішком Салезієм Потоцьким (надалі фундатор)². Зокрема, листи, які відправлялися та надходили до монастиря вписувалися до окремої книги. Відповідно маємо справу із копіями цих листів. Нам вдалося виявити тільки не значну кількість листів, які було зафіксовано в Уманській монастирській канцелярії: два листи-прохання о. Іраклія Костецького до фундатора (від 08.02.1766 р. та 23.04.1767 р.) та два листи-відповіді фундатора (від 19.10.1765 р. та лютий 1766 р.)³. У них згадано і про інші листи, які не зафіксовані у чернечій канцелярській документації, які очевидно варто шукати у приватній документації магната Францішка Салезія Потоцького.

Тож зупинимось, докладніше на огляді основних питань, які обговорювалися у взаємному листуванні настоятеля із фундатором обителі: прохання для чернецтва, школи та господарства. Монахи, які прибули до Умані у кількості 8 осіб, відчували гостру потребу в богослужбовій і проповідницькій літературі, книгах для співу, церковних ризах та інших церковних речах (вина, світла), трапезної білизни, кухонного посуду та провіанту для харчування (зокрема риби на період постів), годиннику для регламентації аскетичного

¹ Ibid.

² Стецик Ю. Листування отця Іраклія Костецького із фундатором Уманського василіянського монастиря (1765 – 1767 рр.). Емінак: науковий щоквартальник. 2017. № 3 (19) (липень – вересень). Т.2. С. 108 – 113.

³ Biblioteka Jagiellońska w Krakowie, rkps.4502 Rękopis klasztorny XX Bazylianów Humańskich. (bez paginacji).

укладу життя та богослужінь. На початках отці-місіонери проводили тільки невеличкі приватні місії, проповідуючи по найближчих костелах та церквах, оскільки не мали ані коней, ані воза та тим більше службової охорони для поїздки у віддалені місії. На прохання о. Іраклія фундатор надав відповідний транспорт та охорону і завдяки цьому місіонери, під головуванням настоятеля, проводили багатолюдні народні місії не тільки на Уманщині, але й на Смільщині та Чернігівщині. У відданій місіонерській праці василіян також підтримувала церковна ієрархія: київський унійний митрополит Феліціан Володкович (помер 1778 р. в Уманському монастирі) та його помічник львівський владика Лев Шептицький, які адресували свої листи-підтримки та духовних настанов до о. Іраклія Костецького¹.

Особливу увагу настоятель приділяв вирішенню невідкладних питань, які виникали у зв'язку із започаткуванням шкіл як для світської молоді, так і для чернецтва. Передусім назріла проблема переповненості шкіл студентами, які не мали помешкання. З цією метою Потоцький видав спочатку звернення до мешканців Умані щоб розбудовували свої помешкання для зведення квартир студентам та піклувалися про ремонт болотистих доріг, долучалися до побудови мостів і підтримували їх в належному стані. Із зростанням кожного року чисельності студентів прийнято рішення про побудову нового великого шкільного будинку. Окремо розглядалося питання про створення безпеки для студентської молоді, яка могла зазнавати нападів від євреїв та козаків. Резолюцією фундатора охорона студентів прирівнювалася до того ж рівня, що й для панства².

Фундатор, засновуючи обитель, передбачав можливість провадження монастирського господарства, яке мало забезпечувати насельників харчами. Для цього Потоцький записав для Уманського монастиря села Гереженівку та Монастирок (Малу Маньківочку, а тексті – Маньківку). Однак, на початках ці володіння не були чітко окреслені та відповідно василіяни не могли ними користати. Зокрема, настоятель скаржився фундатору, що у с. Гереженівка не достатньо поля для організації фільварку, сіножатті використовують селяни із довколишніх сіл, місцеві ліси спустошуються та вивозяться, посіяно гречку та просо на орендованому селянському полі, орендатор корчми отримує значні прибутки від вирубки лісу, однак приміщення корчми, пивниці, шпихліра, льохи потребують перебудови. Для створення монастирського фільварку в Гереженівці виникла необхідність побудувати господарських приміщень: шопи, стайні,

¹ Стецик Ю. Вказ. праця. С. 108.

² Там само. С. 109.

обори тощо. Для вирішення цього питання фундатор видав для свого комісара (економа) Барчиковського розпорядження про визначення монастирських землеволодінь у селах Гереженівка та Маньківка, річний прибуток із яких згодом становив п'ять тисяч злотих¹.

Серед листування виокремлюємо циркулярні листи як один із різновидів ділового офіційного справочинства. Циркуляр (лат. *Circularis* – круговий) – лист, направлений одним автором (у нашому випадку протоігуменом) групі адресатів (настоятелям монастирів провінції, на яку поширювалася юрисдикція протоігумена). На відміну від розпоряджень, які спрямовані на вирішення конкретних справ, циркуляри зазвичай мали загальний, рекомендаційний характер. Циркулярні листи призначалися для доведення протоігуменом до відома настоятелів монастирів про розпорядження Провінційної Управи та Капітули, а також практичні рекомендації щодо їх виконання. Крім того, ці листи видавалися з метою нагадування монахам про необхідність постійного виконання правил та Конституцій Василянського Чину.

Опрацьовуючи книгу вхідної документації канцелярії Уманського василянського монастиря (друга половина XVIII – перша половина XIX ст.), нам вдалося виявити та опрацювати копії чотирьох циркулярних листів згаданого провінціала, які видані в різних місцевостях та в різний час (Коржівці, 2 вересня 1772 р., Крехів, 30 липня 1773 р., Унів, 29 червня 1774 р., Загайці, 21 вересня 1775 р.)². Написання листів у різних місцевостях свідчить про те, що протоігумен регулярно проводив візитаційні оглядини підвладних йому монастирів і на підставі побаченого видавав реформаційні декрети, які були спрямовані на усунення недоліків у чернечих спільнотах (зокрема, вказував шляхи щодо вдосконалення аскетичного стилю життя насельників обителів). На підставі узагальнень цих декретів укладав інформаційні повідомлення для всіх ігуменів монастирів Святопокровської провінції. Тож розглянемо тематику цих інформаційних рекомендацій.

За розпорядженням протоігумена генеральні Конституції останньої капітули потрібно було надрукувати у Почаївській друкарні польською і латинською мовами та поширити серед монастирів провінції. Ці Конституції мали перечитуватися та коментуватися монахам щосуботи після прослуховування частини правил св. Василя Великого.

Головне – це виконання ченцями духовних практик. Кожний брат зобов'язаний був щомісяця відбути один молебень, акафіст до Богородиці, а отці

¹ Там само. С. 110.

² Biblioteka Jagiellońska w Krakowie, rkps.4502 Rękopis klasztorny XX Bazylianów Humańskich. (bez paginacji).

– відправити по два читанні богослужіння в наміренні розвитку провінції. По монастирських храмах щороку у вересні місяці мали відправлятися по одному парастасу за померлих та співаному богослужінню за здоров'я ченців, які мешкали на території Святопокровської провінції. Щоденно впродовж року мали відправлятися молебні “За всіх ти молишся”. На старих та немічних монахів накладався обов'язок молитися за чернечі покликання та за тих, хто вже став аскетом. Також потрібно було відправляти регулярні Богослужіння за живих та померлих світських ктиторів, які своєю щедрістю спричинилися до побудови та розвитку монастирів. Всі відправлені літургії необхідно було фіксувати в окрему книгу монастирської канцелярії, **бо** під час проведення візитації делегована комісія проводила її ревізію¹.

Для посилення дисциплінування чернецтва Провінційна Управа своїми розпорядженнями запровадила практику надання настоятелями монастирів листів-маршрутів для монахів, які переміщалися із однієї обителі до іншої з метою виконання нових обов'язків. У другій половині XVIII ст. часто практикувалося змінювати особовий склад насельників монастирів для того, щоб вони не звикали до сталого місця проживання (**тобто**, відчували себе тимчасовими мешканцями на землі) та поспішали виконувати покладену на них духовну місію. Завдяки мобільності чернецтва зникла надмірна прив'язаність до матеріальних речей та відбувалося залучення ченців до різних видів діяльності: душпастирської, місійної, реколекційної, катехитичної, освітньої тощо. Протоігумен зобов'язував настоятелів зібрати та прислати відомості про ченців до провінційної канцелярії для укладення каталогу монахів, які проживали на території Святопокровської провінції. Започатковане за урядування Онуфрія Братковського укладення таких щорічних каталогів надавало можливість провінційному управлінню простежити динаміку переміщення монахів із однієї обителі до іншої, **тобто**, було спрямоване на контролювання міграційних процесів чернецтва.

У своїх листах протоігумен неодноразово нагадував монахам про необхідність дотримуватися складених ними чернечих обітів (чистоти, убогості, послуху та проживання в спільноті). Заборонялися свавільна поведінка та пиття “трунких напиків”, які наказувалося викорінювати із життя насельників монастирів. У випадку порушення хоч б одного із них Онуфрій Братковський

¹ Стецик Ю. Циркулярні листи протоігумена Онуфрія Братковського як джерело регламентації чернечого життя у монастирях Святопокровської провінції (1772 – 1775 рр.). Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць ДДПУ. Серія «Історія». Дрогобич: Видавничий відділ ДДПУ, 2016. Вип.38. С.15 – 28.

рекомендував настоятелям монастирів накладати на монахів-порушників епітимії (покарання). На ігуменів монастирів покладался обов'язок викорінювати погані звички, які світські особи, вступаючи до чернецтва, приносили із собою до монастиря, та розвивати добрі справи. Зокрема, наголошувалося на виконанні пунктів реформаційних декретів, які уклалися під час візитації монастирів. Рекомендувалося призначати покути для монахів за вчинені ними порушення монастирського уставу до того часу, поки не виправлять свою поведінку. При наступному порушенні покута ставала вже складнішою¹.

Для інтелектуального та духовного піднесення монахів рекомендувалося дбати про щорічне поповнення книжкових фондів монастирських бібліотек. На ігуменів обителів покладался обов'язок знаходити кошти на придбання духовної літератури та піклуватися про належну підготовку сповідників, проповідників та парохів. Підготовлені кадри мали екзаменувати протоігумен та протоконсультори Провінційної Управи, а місцевий настоятель був позбавлений цього обов'язку.

Про демократичний стиль управління монастирями свідчить той факт, що протоігумен пропонував настоятелям присилати до Почаєва свої пропозиції щодо внесення змін та поправок до правил та Конституцій Чину напередодні скликання Генеральної Капітули².

Значний інформаційний потенціал подає офіційне листування (ігуменів, протоігумена, консульторів) Святопокровської провінції, до якої увійшов із 1767 р. Уманський василіянський монастир, із Апостольським Престолом, оскільки на обитель поширювалося папське право. Цю документацію вдалося віднайти у Ватиканських архівах о. Атанасію Великому, який започаткував різні тематичні археографічні видання, які до сьогодні не втратили своєї актуальності та потребують більш докладнішого вивчення. Адже в опублікованих листах часто подається уточнюючий фактологічний матеріал, який інколи не знаходив відображення в актових джерелах. У випадку із розглядуваним монастирем у копіях первинних фундаційних актів не віднаходимо жодних відомостей про офіційну титулатуру обителі. Відповідно, це призвело до того, що різні дослідники подавали у своїх працях відмінні титули Уманського монастиря. Так, приміром відомий дослідник Василіянського Чину отець Михайло Ваврик (ЧСВВ) вказує, що згадана обитель носила титулатуру Різдва Св. Івана

¹ Biblioteka Jagiellońska w Krakowie, rkps.4502 Rękopis klasztorny XX Bazylianów Humańskich. (bez paginacji).

² Ibid.

Хрестителя¹. Цими неперевіреними відомостями послуговувалися наступні покоління істориків Церкви: Дмитро Блажейовський², Вітольд Кольбук³, Беата Лоренс⁴. Натомість у праці Я. Кочережка, яка зберігається в Уманському краєзнавчому музеї, як нарисі церковного життя в Умані, вказано назву Свято-Богородицький василіянський монастир, без прив'язки до конкретного богородичного свята⁵. І саме виявлення опублікованого листа-звернення (датованого 12.12.1773 р.) о. Філарета Мочарського, настоятеля обителі, до Апостольського Престолу про надання відпустів для студентської спільноти Уманського монастиря. В цьому листі згадано про Уманський монастир під титулом Покрови Пречистої Діви Марії та у переліку свят, які пропонувалося призначити для уділення відпустів студентській молоді, переважають богородичні свята: Зачаття, Різдва, Благовіщення, Успіння Пречистої Діви Марії. І згадуються тільки три інші свята, серед яких немає жодного празника на честь Івана Хрестителя: Святих верховних апостолів Петра і Павла, Воздвиження Чесного Хреста, Св. Миколая Мириклійського⁶. В цьому ж році Папа Римський затвердив ці свята як час надання відпустів для місцевого студентства та чернецтва⁷. Поряд, із цим листом згаданий настоятель звернувся із проханням до Святого Престолу про надання нового дозволу уманським василіян для провадження місій⁸.

Із вище наведеного прикладу можемо зробити висновок, що для вивчення документальної спадщини Уманського василіянського монастиря потрібно звертати увагу не тільки на спеціальні рукописні архівні матеріали, але й на дотичні опубліковані документи, особливо із зарубіжних церковних архівосховищ. Адже завдяки цим епістолярним матеріалам можемо віднайти відповіді на ряд запитань, які постають перед науковцями під час проведення досліджень.

¹ Ваврик М. Нарис розвитку і стану Василіянського Чина XVII – XX ст. Топографічно-статистична розвідка // Записки ЧСВВ. Серія II. Секція I. Т. XI. Рим, 1979. С. 207.

² Блажейовський Д. Поважні осяги та великі втрати. Список різних епархій, парафій та монастирів Пограду по Дніпро (1768-1991). Львів: Каменярь, 2008. С.379.

³ Kolbuk W. Koscioly Wschodnie w Rzeczypospolitej kolo 1772 roku. Lublin, 1998. S.349 – 353.

⁴ Lorens B. Bazylianie prowincji koronnej w latach 1743 – 1780. Rzeszów : Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2014. S. 435.

⁵ Кочережка Я.М. Опис Уманським церквам і монастирям. Уманський краєзнавчий музей. НВФ – 349. С.13.

⁶ Welykyj A. Audientiae Sanctissimi de rebus Ecclesiae Unitae in terris Ucrainae et Bielarussiae (1658 – 1779) (№ 159 indulgentiae concedendae pro Congregatione studentium Humanensium, 12.12.1773). Analecta OSBM. Series II. Sectio III. Vol. I. Romae : PP. Basiliani, 1963. S. 173 – 174.

⁷ Welykyj A. Audientiae Sanctissimi de rebus Ecclesiae Unitae in terris Ucrainae et Bielarussiae (1658 – 1779) (№160 licentia celebrandi in domibus privatis pro monachis Humanensibus, 12.12.1773). Analecta OSBM. Series II. Sectio III. Vol. I. Romae : PP. Basiliani, 1963. S. 174.

⁸ Welykyj A. Audientiae Sanctissimi de rebus Ecclesiae Unitae in terris Ucrainae et Bielarussiae (1658 – 1779) (№161 facultates pro quodam missionario Basiliano Humanensi, 12.12.1773). Analecta OSBM. Series II. Sectio III. Vol. I. Romae : PP. Basiliani, 1963. S. 175.

Замітки про чуда. При різних монастирських храмах Святопокровської провінції знаходилися чудотворні ікони, які своїми ласками зцілювали прочан, що приходили на відпусти до обителей. До нашого часу збереглися спеціально укладені книги чудес, які походять з різних монастирів (наприклад Почаїв, Улашківці), до яких записані свідчення прочан про зцілення через Божі ласки. Натомість нам не вдалося віднайти такої книги свідчень про чудотворний Богородичний образ із Малої Маньківочки, яка належала до Уманського монастиря, а збереглися тільки фрагменті нотатки у розглядуваній книзі вхідної та вихідної документації цієї обителі¹.

Візитаційна документація. У книзі монастирської канцелярії натрапляємо на повідомлення про час проведення візитаційних оглядин монастиря делегованою протоігуменом комісією. Відсутні протоколи візитацій, а натомість подано **реформаційні декрети**, які подають поради настоятелю та ченцям щодо покращення укладу аскетичного життя. Як приклад можемо розглянути реформаційний декрет протоігумена Інокентія Матковського від 1781 р. Цей декрет дозволяє розкрити духовні та матеріальні засади організації аскетичного життя Уманської монастирської спільноти. Передусім василіянське чернецтво дотримувалося кіновіальної (спільної) форми аскетичного життя. Зокрема чітко регламентовано заходи на які повинні збиратися всі ченці: трапеза та богослужіння. Акцентовано особливу увагу на використанні монахами духовних практик: медитацій, реколекцій, місій, спільних та приватних молитов. Між членами монастирської спільноти запроваджувався чіткий розподіл обов'язків: монастирських, церковних та освітніх. Протоігумен наголошував на необхідності дисциплінування насельників обителі та визначав помірковані епітимії (покарання) за порушення монастирського уставу. Поряд із духовними аспектами життя монахів, зверталася увага й на належне використання фінансів монастирської скарбниці, які заборонялося свавільно витрачати, а потрібно було використовувати за цільовим призначенням².

Розпорядження провінційних консулт та протоігуменів. Із виборами протоігумена водночас проводилося на провінційній капітулі обрання колегіального органу управління – Провінційної Управи: чотирьох консулторів та секретаря. Протоігумен не приймав одноосібних рішень, а постійно радився із

¹ Biblioteka Jagiellońska w Krakowie, rkps.4502 Rękopis klasztorny XX Bazylianów Humańskich. (bez paginacji).

² Стецик Ю. Реформаційний декрет протоігумена Інокентія Матковського (02.07.1781 р.) як джерело до вивчення чернецтва Уманського василіянського монастиря. Емінак: науковий щоквартальник. 2016. № 3 (15) (липень – вересень). Т.1. С. 22 – 27.

своїми консульторами та настоятелями монастирів. Для цього він скликав дорадчі засідання, які отримали назву консульт, оскільки їх основу становили обрані консультори (радники) провінції, які водночас призначалися настоятелями монастирів і відповідно не могли проживати поряд із протоігуменом та секретарем у Провінційному Домі (на той час знаходився у Почаївській Лаврі). Виходячи із таких обставин протоігумен постійно мандрував до різних монастирів провінції, проводячи їх візитаційні оглядини, а по її завершенні скликав консульту для обговорення виявлених недоліків в укладі аскетичного життя.

Зокрема, у книзі актів Уманського монастиря подано виписки із постанов наступних провінційних консульт: лист провінціала Йосифа Моргульця із Білостоцької провінційної консульти (наради) до монастирів Київської єпархії про виплату податків (Білосток, 19.12.1777 р.); його ж лист із Підгорецької консульти про складення фінансових звітів із доходів та видатків монастирів провінції (Підгірці, 02.08.1777 р.); виписки секретаря провінційної управи Ореста Нахімовський із актів Білостоцької консульти (Білосток, 03.01.1781 р.); виписки із 9-ої провінційної консульти (Мільчен, 1 – 2 .07.1781 р.), із 10-ої провінційної консульти (Бар, грудень 1782 р.), із 5-ої Любарської консульти (05.07.1782 р.); лист провінціала Гіацинта Нестерського до настоятелів монастирів Святопокровської провінції (Луцьк, 20.10.1783 р., писар о. Епіфаній Розлуцький, секретар провінційної управи); декрет вікарія Святопокровської провінції о. Гіацинта Нестерського, доктора теології, до настоятелів монастирів провінції (Острог, 19.04.1783 р.); його ж лист до настоятелів (Луцьк, 20.08.1783 р.); листи протоігумена Василя Роговського до настоятелів монастирів Святопокровської провінції (Почаїв, 12.11.1788 р.)¹.

Інсталяційні акти. Відповідно до Конституцій Василянського Чину посада настоятеля хоча й не була виборною, але й не стала пожиттєвою. Кожних чотири роки, новообрана провінційна управа наділялася правом змінювати ігуменів обителів, а якщо була крайня необхідність то залишати їх на наступний термін для завершення розпочатих справ в монастирі (наприклад розбудова келій, храму, проведення реставраційних робіт тощо). По прийнятті рішення провінційна управа видавала розпорядження про призначення нового настоятеля обителі та призначала відповідного делегата, який уповноважувався провести процедуру інсталяції (представлення на посаду) для цієї особи. Відповідні записи про проведення цього заходу занотовувалися до книги актів Уманської

¹ Biblioteka Jagiellońska w Krakowie, rkps.4502 Rękopis klasztorny XX Bazylianów Humańskich. (bez paginacji).

монастирської канцелярії. На підставі цих записів можемо реконструювати послідовність зміни урядників Уманської монастирської спільноти¹.

Ерекційні грамоти. Хоча монастирський храм у м. Умані не був парафіяльним, оскільки обслуговував духовні потреби тільки чернечої спільноти, однак прикріплені до нього філіальні церкви у Маньківці та Гереженівці були парафіяльними. Адміністраторами цих парафій призначалися ієромонахи із Уманського василіянського монастиря. Для обслуговування парафій василіяни отримали ерекційні грамоти від київського архиєпископа².

Декрети Апостольського Престолу. На насельників Уманської обителі поширювалося папське право, оскільки василіянське чернецтво було вилучене із юрисдикції київського унійного митрополита та місцевого єпископа, окрім питань пов'язаних із душпастирською працею на парафіях. Відповідно Римські Папи та підпорядкована їм Конгрегація Поширення Віри видавали декрети, які апробували (підтверджували) Конституції Василіянського Чину, визначали необхідну кількість насельників для повноцінного функціонування обителей, а також затверджували перелік святкових відпустів, які мав проводити Чин по своїх монастирях. Тому у книзі актів Уманської обителі віднаходимо копії декретів папи Пія VI (08.07.1776 р.) та Конгрегації Поширення Віри (13.07.1776 р.)³.

Висновки. Оглянута нами книга актів Уманської монастирської канцелярії складається із різноманітних документів, що надходили до обителі як від світських (фундаторів, гродських судів), так і від церковних (митрополичої курії, єпископської консисторії, Апостольського Престолу) і монастирських (протоархимандрита, протоігумена, провінційної та генеральної управ) урядницьких інституцій. Така збірка документів дозволяє розкрити особливості організації аскетичного життя Уманської чернечої спільноти та визначити основні напрями її діяльності. Зауважимо, що пропонована розвідка не претендує на абсолютну повноту аналізу всього комплексу документів, а отже, опрацювання джерел історії Уманського василіянського монастиря триватиме й надалі.

¹ Ibid.

² Ibid.

³ Ibid.

ДЖЕРЕЛА З ІСТОРІЇ УКРАЇНИ ПЕРІОДУ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ: ЕВРИСТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ І ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ

У передмові до підручника «Історичне джерелознавство» автори вказують на те, що «усі надбання історичної науки, все багатство історичних знань і досвіду ґрунтуються на обширній джерельній базі. Джерела для історика немов цеглини для будівельника, без них немислимо створити будь-яку наукову історичну працю»¹. І далі наводиться думка І. Франка, яку він висловив у спогадах про О. Терлецького: для історика важливі не загальні тези, а факти, аргументи, які він черпає з джерел, піддаючи їх критиці, аналізу, встановлюючи їх автентичність і вірогідність².

Був би формальною фігурою рефрен про необхідність збереження примату джерел для всіх, хто розповідає чи пише про минуле. Натомість важливо окреслити дві тенденції, що виразно оформились в останні десятиліття. Перша – спроба якщо не ігнорувати цей засадничий постулат, то принаймні, вивищуватися над марудною справою щоденного пошуку документів, артефактів, усних свідчень і мислити, так би мовити, «широкими мазками». Ця схильність прорікати концептуальні речі, що віддзеркалюють не стільки дійсний стан речей, скільки сумнозвісне політичне замовлення віддзеркалює нові моделі поведінки молодих науковців у світі, який швидко змінюється. З пріснопам'ятних радянських часів відбулися суттєві зрушення, але в багатьох із нас одночасно з органічним і добродішним патріотизмом нема-нема, та й видирається лукавий і нашептує кон'юнктурні тексти.

Захоплення «історіософією» (відношу й себе до хронічно «страждущих» цим предметом) часто перетворюється на погано аргументоване теоретизування, в якому легко суміщуються політичні вподобання, тематичні ухили й навіть особисті ментальні риси. На виході – не тільки цікаві гіпотези і перспективні версії, а й, вибачте, «шкідливі викиди», що вносять сум'яття в голови недосвідчених слухачів і читачів.

Статус «публічного історика» в уявленнях окремих майстрів, підмайстрів, а здебільшого учнів нашого цеху пов'язаний, насамперед, з можливістю перебувати на «передовій», бути впізнаваним, цитованим, популярним, і вже десь потім – відповідальним, точним, доказовим, свідомим того, що історичні

1 Історичне джерелознавство. К.: Либідь, 2002. С. 3.

2 Франко І.Я. Спогади. Др Остап Терлецький // НТШ. Т. 50. С. 59.